

חומש התרגום המבואר

פרשת נצבים וילך

מהדורת עיון

(נצבים ראשון - שלישי, וילך ראשון - חמישי)

עם ביאורים ופירושים

על התרגום

מכון

משנה תורה

ירושלים תש"פ

חומש התרגום המבואר

פרשת נצבים וילך

עם ביאורים על תרגום אונקלוס

מעט צרי

מאת הרב יעקב זאב לב זצ"ל
בו יבוארו פירושי וחידושי התרגום,
בשים לב לשינויי מלשון הכתוב, והמילים המסויימות בהן תרגם
מתוך חומש 'מעט צרי' שכבר נדפס בכמה מהדורות

חידושי התרגום

מאת הרב ישעיהו לוי שליט"א
בו יתלבנו חידושי התרגום, במקומות שיש להאריך בביאור דבריו וטעמיו

תרגום המתורגם

מאת הרב משה אהרן לב שליט"א
בו יתורגם התרגום מלשון הארמית ללשון הקודש
בהדגשת שינויי והוספותיו על לה"ב

נוסח התרגום

נוסח מדויק, על פי הנוסח הנדפס בחומש 'מעט צרי'

מבזן

משנה תורה

ירושלים תש"פ

 משנה

תורה

מכון משנה תורה

עורך אחראי: הרב אליהו לב

עורך ראשי: הרב ישעיהו לוי

תרגום המתורגם: הרב משה אהרן לב

©

כל הזכויות שמורות

הערות והארות

יתקבלו בברכה בכתובת

meatdvash@gmail.com

כמו כן ניתן לשלוח

ביאורים ופירושים על התרגום

ובל"נ ישולבו בפרשיות הבאות

לאחר בדיקה ועריכה.

חומש זה ניתן לדוגמא ועיון בלבד,

ולא נדפס כספר

את החומש עם פירוש 'מעט צרי'

ניתן להשיג

בטלפון 054-8464057,

(ניתן להשאיר הודעה)

או במייל 328943@gmail.com

עימוד:

מאורות

0548463972

לעילוי נשמת אבינו רוענו
הרב יעקב זאב ב"ר ישראל לב זצ"ל
מחבר פירוש 'מעט צרי' על התרגום

אשר עמל ויגע לגלות
את מטמוני פירושי אונקלוס לתורה,
והעלים עלי גליון בדרך קצרה
ב"מעט" המחזיק את המרובה,
למען קיום מצות שמו"ת בהלכתה.
זכה ופירושו נדפס בכמה וכמה מהדורות,
והאיר עיני רבים לראות את צפונות התרגום.

את המהדורה האחרונה של הפירוש
תיקן ושיכלל עד ימיו האחרונים ממש.

נלב"ע כ"ז חשון תשע"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם בְּלָכֶם
 לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם רֹאשֵׁיכֶם
 שְׂבָטֵיכֶם זְקֵנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם
 כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל: (י) מִפְּנֵם
 נְשִׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב
 מַחֲנֶיךָ מִחֹטֵב עֵצִיד עַד שֹׂאֵב
 מִיַּמִּיד: (יא) לְעִבְרְךָ בְּבֵרִית יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ וּבְאֵלָתוֹ אֲשֶׁר יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ בָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם: שְׁנֵי
 (יב) לְמַעַן הָקִים-אֶתְךָ הַיּוֹם | לֹא
 לְעַם וְהוּא יִהְיֶה-לָּךְ לְאֱלֹהִים

ט אַתֶּן קִימִין יוֹמָא דִּין כְּלָכוֹן
 קָדָם יי אֱלֹהֵכוֹן רִישִׁיכוֹן
 שְׂבָטֵיכוֹן סְבִיכוֹן וְסֹרְכֵיכוֹן כָּל
 אָנָּשׁ יִשְׂרָאֵל: י טַפְלָכוֹן נְשִׁיכוֹן
 וְגֵיורְךָ דְּבָגוּ מִשְׁרִיתְךָ מִלְּקִיטָא
 אַעֲךָ עַד מְלֵי מִיָּד: יא לְאֵלֹהֶיךָ
 בְּקִימָא דִּין אֱלֹהֶךָ וּבְמוֹמְתֵיהָ
 דִּין אֱלֹהֶךָ גִּזֹּר עִמָּךְ יוֹמָא דִּין:
 [שני] יב בְּדִיל לְקִימָא יְתָךְ יוֹמָא
 דִּין קְדַמּוּהִי לְעַם וְהוּא יִהְיֶי לָךְ
 לְאֵלֹהֵי בְּמָא דְּמִלְּלִל לָךְ וּבְמָא

רש"י

(ט) אַתֶּם נִצָּבִים. מלמד
 שְׂכִינָס מִשָּׁה לִפְנֵי הַקִּצָּה צִוּס
 מוֹתוֹ לִהְיוֹנִס צִרִית: רֹאשֵׁיכֶם
 שְׂבָטֵיכֶם. רֹאשֵׁיכֶם לִשְׁטִיכָס:
 זְקֵנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם. הַחֲשׂוֹז
 חֲשׂוֹז קוֹדֵם וְאַחֵר כֵּךְ כָּל אִישׁ
 יִשְׂרָאֵל: (י) מִחֹטֵב עֵצִיד.

מלמד שְׂבָאוֹ כְּנַעֲנִים לַהֲתַגִּיר צִמִּי מִשָּׁה כְּדָרְךְ שְׂבָאוֹ גִּצְעוֹנִים צִמִּי יְהוֹשֻׁעַ וְזֶה הָאִמּוֹר
 גִּצְעוֹנִים (יהוֹשֻׁעַ ט) "וַיַּעֲשׂוּ גַם הַמָּה צִרְמָה" וְנִתְּנָם מִשָּׁה חוֹטְצֵי עֲצִים וְשׂוֹאֲצֵי מִים (תַּנְחוּמָא):
 (יא) לְעִבְרְךָ. לְהִיּוֹתְךָ עוֹזֵר צִרִית וְלֹא יִתְּכֵן לִפְרָשׁוֹ כִּמוֹ לְהַעֲצִיר אֵלֹא כִּמוֹ לְעִשׂוֹתְכֶם
 אוֹתָם: לְעִבְרְךָ בְּבֵרִית. דֶּרֶךְ הַעֲצָרָה כֵּךְ הִיוּ כּוֹרְתֵי צִרִיתוֹת עוֹשִׂין מַחֲלָה מִכֶּלֶן וּמַחֲלָה
 מִכֶּלֶן וְעוֹצְרִים צִנְתִּים כִּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "הֵעֱגַל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִשְׁנַיִם וַיַּעֲצְרוּ צִין צִרְתֵּיהֶם" (ירמִּיָּהוּ ל"ד):
 (יב) לְמַעַן הָקִים אוֹתְךָ הַיּוֹם לֹא לְעַם. כֹּל כֵּךְ הוּא נִכְנָס לְטִירוֹת לְמַעַן קִיִּם אוֹתְךָ
 לִפְנֵי לַעֲם: וְהוּא יִהְיֶה לָּךְ לְאֱלֹהִים. לִפִּי שְׂדֵצֵךְ לֵךְ וְנִשְׁבַּע לְאֲצוּתֶיךָ שֶׁלֹּא לְהַחֲלִיף אֶת
 זֶרַעַם בְּאוֹמָה אַחֶרֶת לֵכֵךְ הוּא אוֹסֵר אֶתְכֶם בְּשִׁעֻבוֹת הַלָּלוֹ שֶׁלֹּא תִקְנִיטוּהוּ אַחֵר שֶׁהוּא אִינוֹ
 יִכּוֹל לְהַצִּדֵּל מִכֶּם. עַד כֹּאֵן פִּירֶשְׁתִּי לִפִּי פִשּׁוּטוֹ שֶׁל פֶּרֶשָׁה. וּמִדֶּרֶשׁ אֲגִידָה לְמָה נִסְמַכָּה פֶּרֶשֶׁת
 אֶתְּכֶם נִצָּבִים לְקַלְלוֹת לִפִּי שֶׁשִּׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל מֵאֵה קַלְלוֹת חֲסָר שְׁתִּים חוּץ מִמֶּנּוּ שֶׁצִּתּוֹרֶת כְּהִנִּים
 הוֹרִיקוּ פִּנְיָהֶם וְאִמְרוּ מִי יִכּוֹל לַעֲמוֹד בְּאֵלֹי הַתַּחֲלִיל מִשָּׁה לִפְיָסָם אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם הַרְצָה

ט אתם נצבים יום זה כולכם לפני ה' אלקיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם¹ כל איש ישראל: י טפכם נשיכם וגרך שבתוך מחניך ממלֶקֶט עֶצֶךָ² עד מִמֶּלֶא מימך: יא להכניסך בְּבִרְיֹת של ה' אלקיך

1. מִמֶּלֶקֶט (ע' דניאל ו, ג ואב"ע שם; מיוחס ליונתן בראשית מא, מא ותרגום דבה"י לא, יג). 2. 'אָע' ('אָעֶךָ') בתרגום הוא עֶץ תלוש, בשונה מ'אֵילֶךְ' (בראשית א, יא ועוד) שהוא עֶץ מחובר.

(ט) קִיְמִין: עומדים. תרגום זה הובא במדרש איכה רבתי (ג, א) על "אני הגבר" (איכה ג, א), שדרש 'הגבר', לשון גבורה, שאף עם המאה חסר שתיים תוכחות שבמשנה תורה, מה כתיב, "אתם נצבים וכו'", ומתרגמין, אתון קיימין יומא דין, כולכון גבורים לעמוד בכולם (ע"כ). ויש לעיין, כיון שתרגום "נצבים" הוא, 'קיימין', גם בשאר מקומות (בראשית יח, ב; שמות ה, כ, ועוד), מה משתמע מהתרגום כאן יותר מלשון המקרא. ונראה שדייק שלא תרגם אונק' בשרש "עתד" כלקמן (לא, יד), וכמו בתיב"ע, 'אתון מַעֲתִדִין'. והוראת 'עתד', עמידה לקראת העתיד (לחור"ש), כמו שהתיצבו כאן. ע' מש"כ לעיל (ז, כד). ומדויק כן גם מלשון הרמב"ן שכתב, "עומדים ומזומנים". שְׂבָטֵיכוֹן: כתב המהר"ל (גור אריה), אונקלוס שתרגם כלשון המקרא אינו מפרש כרש"י, שהכונה, ראשיכם לשבטיכם. שלדעת אונקלוס החשוב חשוב קודם. ו"אתם נצבים היום כלכם", ואח"כ "זקניכם וכו'", הכל מסודר לפי החשיבות. וזה יותר נכון מפירש"י (שדרש"י נצטרך לומר שכלל כולם ואח"כ פירש כל פרטי הכלל). וְסַבְיָכוֹן: ר"ל, ממונים חשובים, ע' מש"כ לעיל (א, טו). (י) מִשְׁרִיתֶךָ: ל' יחיד (לשון רבים מִשְׁרִיתֶךָ). ואעפ"י ש"מחניך" בלשון הכתוב כתובה באות י', אינה ל' רבים, כלעיל כג, טו (ר.ג.ל.). מִלֶּקֶט אָעֶךָ: ממלקט עֶצֶךָ. וכן תרגם יב"ע "חטבי עצים" (יהושע ט, כג) בפרשת הגבעונים (נתינה לגר). המפרשים (מרפא לשון ועוד), עמדו על כך שלא תרגם בלשון "קציצה" כמו לעיל (יט, ה) "לחטב עצים", למקץ אעין (אבל ע' מש"כ שם). ואולי מלאכת הגבעונים לא היתה רק לכרות עצים הצומחים (שתרגומם, אילניא - ע' מש"כ לעיל שם), אלא גם לאסוף ענפים וחתיכות עצים שנתלשו מהעצים והשיחים, ומונחים על פני השדה. עוד יתכן על דרך שכתב בעל "הכתב והקבלה", (במדבר טו, לב), שלשונות של לקיטה יורו גם על התלישה מן המחובר, כמו, "ללקוט שושנים" (שה"ש ה). וכן בלשון המשנה (שבת פרק יב). המלקט עצים, אם לתקן האילן וכו' (ע"כ). מִלֵּי: הממלא. ממה שמצאנו שדרך המתרגם לפרש פעולת השאיבה 'מלוי הכלי' (ע' גם ברא' כד, יא ועוד), נראה שאין זו פירוש הענין, אלא פתרון שרש 'שאב' בארמית. (יא) לְאֵעֲלוֹתֶךָ: פירש "לְעֶבְרֶךָ", להכניס אותך. כלשון ברכת המילה (שבת קלז:)

דְּקִיִּים לְאַבְהֶתֶד לְאַבְרָהָם
 לִיצְחָק וּלְיַעֲקֹב: יג וְלֹא עֲמֹכּוֹן
 בְּלַחֲדִיכּוֹן אֲנָא גָזַר יְת קִימָא
 הָדִין וְיֵת מוֹמְתָא הָדָא: יד אַרִי
 יֵת מֵאֵן דְּאִיתְּוִהִי הָכָא עֲמֵנָא
 קָאִים יוֹמָא דִּין קָדָם יְיָ אֱלֹהֵנָא
 וְיֵת מֵאֵן דְּלִיתְּוִהִי הָכָא עֲמֵנָא
 יוֹמָא דִּין: [שלישין] טו אַרִי אֲתוֹן
 יִדְעֶתוֹן יֵת דִּיתִיבְנָא בְּאַרְעָא
 דְּמִצְרַיִם וְיֵת דְּעִבְרָנָא בִּינִי
 עֲמִמִּיא דְּעִבְרָתוֹן: טז וְחִזִּיתוֹן
 יֵת שְׁקוּצִיהוֹן וְיֵת טְעוּתֵיהוֹן
 אָעָא וְאַבְנָא כֶּסֶף וְדִהָבָא

רש"י

הכעסתם למקום ולא עשה אתכם
 כליה והרי אתם קימין לפניו:
 היום. כהיום הזה שהוא קיים
 והוא מאפיל ומאיר כך האיר לכם
 וכך עתיד להאיר לכם והקללות
 והיסורין מקיימין אתכם ומניצין
 אתכם לפניו. ואף הפרשה של
 מעלה מזו פיוסין הם אתם ראיתם

את כל וגו'. דצר אתם אתם נצבים לפי שהיו ישראל יוצאין מפרנס לפרנס ממשלה ליהושע
 לפיכך עשה אותם מנצה כדי לזרזם וכן עשה יהושע (יהושע כ"ד) וכן שמואל (שמואל א' י"ב)
 "התניצו ואשפטה אתכם" כשיצאו מידו ונכנסו לידו של שאל: (יד) ואת אשר איננו
 פה. ואף עם דורות העתידים להיות: (טז) כי אתם ידעתם וגו' ותראו את
 שקוציהם. לפי שראיתם האומות עו"א ושמא השיא לז אחד מכם אותו ללכת אחריהם:
 (טז) ותראו את שקוציהם. על שם שהם מאוסים כשקנים: גלוֹלִיָּהֶם. שמוסרחים
 ומאוסין כגלל: עין ואבן. אותן של ענים ושל חזנים ראיתם בגלוי לפי שאין העו"א יראים
 שמא יגנזו חזל של כסף ושל זהב עמהם צחדרי משכיתם הם לפי שהם יראים שמא יגנזו:

כִּאֲשֶׁר דְּבַר-לֶךְ וְכִאֲשֶׁר נִשְׁבַּע
 לְאַבְתִּיךָ לְאַבְרָהָם לִיצְחָק
 וּלְיַעֲקֹב: (יג) וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם
 אֲנֹכִי כִּרְתִּי אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת
 וְאֶת-הָאֱלֹהִים הַזֹּאת: (יד) כִּי אֶת-
 אֲשֶׁר יִשְׁנֹו פֹה עֲמָנוּ עַמֵּד הַיּוֹם
 לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר
 אֵינָנוּ פֹה עֲמָנוּ הַיּוֹם: שלישי (טו) כִּי-
 אַתֶּם יִדְעֶתֶם אֵת אֲשֶׁר-יִשְׁבְּנוּ
 בְּאַרְץ מִצְרַיִם וְאֵת אֲשֶׁר-עֲבַרְנוּ
 בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַרְתֶּם:
 (טז) וְתִרְאוּ אֶת-שְׁקוּצֵיהֶם וְאֵת
 גְּלוּלֵיהֶם עֵץ וְאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב

ובשבעתו³ שה' אלקיך כורת עמך
יום זה: [שני] יב למען לחקים אותך
יום זה לפניו לעם והוא יהיה לך
לאלוק כמו שדיבר לך וכמו שנשבע
לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב:
יג ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את
הברית הזאת⁴ ואת השבעה הזאת:
יד כי את מי שישנו פה עמנו עומד

3. עיין בראשית כד, פסוקים ח מא.
4. תרגם 'הדין' - 'הזה', כי 'קניא' בארמית
הוא לשון זכר.

"להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" (ח.א.).
וכן הוא בלשון המקרא (שמואל א' כ, ח) "כי
בברית ה' הבאת את עבדך" (נפש הגר). [כונתו]
שאין לשון הכתוב לעבדך "על ברית", אלא
"בברית", וזה יורה שהכונה להכנס בברית
(רבנו בחיי). צ"ע שלא תרגם "לְעֶבְדְּךָ",
לְמַעַבְרְכוֹן (לענין הכנסתך), כתרגום ירושלמי,
ע"ד לשון המקרא, וכמו שתרגם בבראשית
(כח, ד) "לְרִשְׁתְּךָ", לְמִירְתְּךָ (א.מ.).
ובְּמוֹמְתִיהָ: לשון שבועה (רמב"ם פיהמ"ש נדרים
א, ב). לקמן (פסוק יט), תרגם "הָאֵלֶּה", לוטיא,

לשון קללה. וי"ל כמש"כ הגר"א (באדרת אליהו), שהיתה כאן "שבועת האלה" כמו
בסוטה (במדבר ה, כא), וכן הוא בתנחומא (ג) ובירושלמי (סוטה פ"ב ה"ה; ועיין שבועות
לה: ובויק"ר ו, ה) (ש.א.). (יב) לְקִימָא: לשון קיום, וכן הוא בתרגום יונתן בן עוזיאל,
וכן פירש"י. (יג) עֲמֻכוֹן: תרגם "אַתְכֶם", (לשון אַת), שהכונה, 'עם' (וכן תרגם עשרות
פעמים במקרא). הֲדִיין: הזה, לשון זכר, דלא כלה"כ. והטעם, שהמלה 'קימא' היא
לשון זכר, דלא כמלה "ברית" שבמקרא. (יד) יַת מֵאֵן וכו': לכאורה היה צ"ל
'עם' מאן דאיתוהי, ו"עם" מאן דליתוהי, כמו שתרגם לעיל, ולא 'עמכוֹן'
בלחודיכוֹן, וכמו שפירשו רש"י וראב"ע, עם הדורות העתידיים (עיין לחם ושמלה).
מֵאֵן: תרגם "אשר" במקרא, שהכונה "מי". דְּלִיתוּהִי: מלה מורכבת, דלא

חידושי התרגום

וְלֹא אַתְכֶם לְבִדְכֶם אֲנֹכִי בֵרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֵלֶּה הַזֹּאת, פִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנֹו
פֶּה עִמָּנוּ עַמָּד הַיּוֹם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנו פֶּה עִמָּנוּ הַיּוֹם (כט, יג-יד).

אונקלוס: ולא עמכון בלחודיכוֹן אנא גזר ית קימא הדין וית מומתא הדא, ארי ית
מן דאיתוהי הכא עמנא קאים יומא דין קדם יי אלהנא וית מן דליתוהי הכא עמנא
יומא דין.

פעמיים תרגם אונקלוס בפסוק יד את "את" במקבילתה המילולית הארמית
"ית". 'מעט צרי' מעיר שלכאורה היה לו לתרגם 'ארי עם מן דאיתוהי... ועם מן
דליתוהי', כמו שתרגם את "אַתְכֶם" למעלה פסוק יג, 'עמכון'. כך רגיל אונקלוס
לתרגם כל "את" המשמשת לצרף ולא כסמן הפעול, כגון 'וְהִנְנִי מְשַׁחֲתֶם אֶת

דַּעֲמָהוֹן: יי דִּלְמָא אֵית בְּכוֹן
גְּבֵר אוֹ אֲתָא אוֹ זֶרְעִי אוֹ שְׁבִטָא
דְּלִבְיָה פְּנִי יוֹמָא דִּין מִדְּחִלְתָּא
דִּי אֱלֹהֵנָא לְמַהֲדָּ לְמַפְלַח יֵת
טַעוֹת עֲמֻמֵּיָא הָאֲנֹן דִּלְמָא אֵית
בְּכוֹן גְּבֵר מְהֻרְהִיר חֲטִין אוֹ
זֶדֶן: יי וְיֵהִי בְּמִשְׁמְעִיהָ יֵת
פְּתֻגְמֵי מוֹמְתָא הָדָא וְיַחֲשִׁיב
בְּלִבְיָה לְמִימַר שְׁלָמָא יֵהִי לִי
אַרִי בְּחֻרְהוֹר לְבִי אֲנָא אֲזִיל
בְּדִיל לְאַוֶּסְפָּא לִיָּה חֲטָאִי
שְׁלוּתָא עַל זִידְנוּתָא: יט לֹא יִיבִי
יֵי לְמִשְׁפַּק לִיָּה אַרִי בְּכוֹן יִתְקַף

רש"י

פן יש בכם וגו' לפיכך אני נריך
להשזיעכם: פן יש בכם. שמה
יש בכם: אשר לבבו פנה
היום. מלקבל עליו הצרית: שרש
פרה ראש ודענה. שרש מגדל
עשז מר כגידין שהם מרים כלומר

מפרה ומרצה רשע צקצקס: (יח) והתברך בלבבו. לשון צרכה יחשוב צלצו צרכת שלום
לעצמו לאמר לא יצאוני קללות הללו אך שלום יהיה לי: והתברך. בגדי"רא שו"א צלעו
כמו והתגלח והתפלל: בשדרות לבי ארך. צמראית לצי כמו (צמדצ כ"ד) "אשורנו ולא
קרוב" כלומר מה שלצי רואה לעשות: למען ספות הרודה. לפי שאוסף לו פורעניות על
מה שעשה עד הנה צשוגג והייתי מעביר עליהם וגורם עתה שאכרפס עם המזיד ואפרע
ממנו הכל. וכן תרגם אונקלוס "צדיל לאוספא ליה חטאי שלותא על זדנותא" שאוסף לו אני
השגגות על הזדונות: הרודה. שוגג שהוא עושה כחדם שכור שהוא עושה שלא מדעת:
הצמאה. שהוא עושה מדעת וצמאה: (יט) יעשן אף ה'. על ידי כעס הגוף מתחמם
והעשן יוצא מן האף וכן (שמואל ב כ"ב) "עלה עשן באפו" ואף על פי שאין זו לפני המקום
הכתוב משמיע את האוזן כדרך שהיא רגילה ויכולה לשמוע כפי דרך הארץ:

אֲשֶׁר עֲמָהֶם: (יז) פֶּן־יֵשׁ בָּכֶם
אִישׁ אֶו־אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ־
שִׁבְטִי אֲשֶׁר לָבְבוּ פָנָה הַיּוֹם
מֵעַם יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לִלְכַּת לַעֲבֹד
אֶת־אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פֶּן־יֵשׁ
בָּכֶם שָׂרֵשׁ פֶּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה:
(יח) וְהָיָה בְּשִׁמְעוֹ אֶת־דְּבָרֵי
הָאֱלֹהִים הַזֹּאת וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבְבוֹ
לֵאמֹר שְׁלוֹם יִהְיֶה־לִּי כִּי
בְּשִׁרְרוֹת לְבִי אֵלְךָ לְמַעַן סְפוֹת
הָרוּהָ אֶת־הַצִּמְאָה: (יט) לֹא־
יֵאבֶה יְהוָה סִלַּח לוֹ כִּי אֲזִי יַעֲשֶׂן

יום זה לפני ה' אלקינו ואת מי שאיננו פה עמנו יום זה: [שלישין] טו כי אתם ידעתם את שישבנו בארץ של מצרים ואת שעברנו בין העמים שעברתם: טז ותראו את שיקוציהם ואת טעויותיהם עץ ואבן כסף וזהב שעמהם: יז פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט שלבכו פונה יום זה מהיראה של ה' אלקינו ללכת לעבוד את טעויות העמים ההם פן יש בכם איש מהרהר חטאים או זדון: יח והיה בשמעו את דברי

איתוהי, ואמנם י"ג כן בתרגום כאן. (טז) דַּעְמָהוּן: נראה שהמלה הזו שבה אל הגוים שהזכיר [וכן פירש תיב"ע, וכן פירש"י, "בחדר משכיתם - ר.ל.]. שהרי המלה "טעותהון" לשון נקבה היא. או יתכן שתרגם בלשון זכר מפני המלה שקוציהם שנכללת בזה (פתשגן). (יז) פָּנִי: פָּנוּי. תרגם "לָבְבוּ פָּנָה", לָבוּ פָּנוּי. מִדְּחָלְתָּא: הוסיף מלה זו מפני הכבוד, שאינו ח"ו פנוי מה', אלא מיראתו. עיין מש"כ לקמן (לב, יח). גָּבַר וכו': תרגם כונת המשל של "שרש פרה ראש ולענה". ותרגם 'גבר', שהוא כמו המלה "איש" בהתחלת הפסוק (א.ג.). מְהֵרָהִיר: לשון הריון, שהמחשבה ההריון של הדיבור (הפלאה כתובות ח: ד"ה הכל), או של המעשה (רד"ק ישעיהו נט, ד). כ' הגר"א (ביאור ספר יצירה א, ח), 'מחשבה' הוא שמחשב מה לדבר, אבל אינו מצייר דבור. הרהור הוא שמצייר דבור בהרהור. המחשבה היא במח, והרהור הוא בלב (ע"כ). וביאור המקרא הוא כתרגום ירושלמי, שהמהרהר בחטא דומה לשורש הקבוע בארץ, שתחילתו מתוק כדבש וסופו מר כלענת המות. חָטִין או זָדוֹן: צ"ע, מדוע תרגם "חטין", לשון רבים, ו"זדון" לשון יחיד (נתינה לגר). ונראה ש"ראש" אינו מר כמו

חידושי התרגום

הָאָרֶץ" (בראשית ו, יג) – "והאנא מחבילהון עם ארעא". ובהקשר דומה לשלנו, "וְאֶנִּי הִנְנִי מְקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת זִרְעֲכֶם אֲחֲרֵיכֶם" (בראשית ט, ט) – "ואנא האנא מקים ית קימי עמכון ועם בניכון בתריכון"; "לא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֲתָנוּ אֲנַחְנוּ אֵלָּה פֶּה הַיּוֹם כָּלְנוּ חַיִּים" (דברים ה, ג) – "לא עם אבהתנא גזר יי ית קימא הדין אלהין עמנא אנחנא אלין כא יומא דין כולנא קיימין".

אפשר שבדומה ל"את" העברית עשויה גם "ית" הארמית להכיל, ולו בדוחק, את הוראת הצירוף, ואונקלוס העדיף להבחין את "את" שבמקור מן "עמנו" המופיעה אתה באותו פסוק. ואולי הייתה לאונקלוס מגמה שתלמדנו איך חלה הברית עלינו היום.

רָגַזָּא דִּי וְחַמְתִּיה בְּגִבְרָא
 הָהוּא וַיִּדְבְּקוּן בֵּיהּ כָּל לְוִיטָא
 דְּכַתִּיבִין בְּסִפְרָא הָדִין וַיִּמְחֵי
 יִי ית שְׁמִיה מִתְּחוֹת שְׁמִיָּא:
 כ וַיִּפְרֹשְׁנִיה יִי לְבִישָׁא מִכָּל
 שְׁבִטָא דִּישְׂרָאֵל כָּל לְוִיטָא
 קִימָא דְּכַתִּיבִין בְּסִפְרָא אוֹרִיתָא
 הָדִין: כא וַיִּמַּר דָּרָא בְּתִרְאָה
 בְּנִיכּוֹן דִּיקוּמוֹן מִבְּתִּירִכּוֹן וּבִר
 עֲמֻמִּין דִּיִּתִּי מֵאַרְעֵי רַחֲקָא
 וַיַּחֲזִין ית מַחְתָּה דְּאַרְעָא הָהִיא
 וַיִּת מַרְעָהָ דְּאַמְרַע יִי בַּה:
 כב גִּפְרִיתָא וּמִלְחָא תַּחֵי יִקְדָּא
 כָּל אֲרָעָה לָא תִּזְדָּרַע וְלֹא
 תִּצְמַח וְלֹא יִסַּק בַּה כָּל עֵיסֵב
 כְּפִיכְתָּא דְּסָדוּם וְעַמּוּרָה
 אֲדָמָה וְצַבּוּיִים דִּהֲפֹךְ יִי
 בְּרָגִזִּיהּ וּבְחַמְתִּיה: כג וַיִּימְרוּן

רש"י

וקנאתו. לשון חמה אנפרטמנ"ט
 אחיזת לבישת נקמה ואינו מעביר
 על המדה: (כ) הבתובה בספר
 התורה הזה. ולמעלה הוא
 אומר "בספר התורה הזאת גם כל
 חלי וכל מכה" וגו' הזאת לשון
 נקזה מוסב על התורה, הזה לשון
 זכר מוסב אל הספר ועל ידי פיסוק
 הטעמים הן נחלקין לשתי לשונות
 צפרשת הקללות הטפחא נתונה

אֶפְרָיִם יְהוּדָה וְקִנְיָתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא
 וּרְבִצָּה בּוֹ כָּל־הָאֱלֹהִים הַכְּתוּבָה
 בְּסִפְרֵי הַזֶּה וּמַחֲה יְהוָה אֶת־
 שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם:
 (ב) וַהֲבִדִּילוּ יְהוָה לְרָעָה מִכָּל
 שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל כָּל־אֲלוֹת
 הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסִפְרֵי הַתּוֹרָה
 הַזֶּה: (כא) וְאָמַר הַדּוֹר הָאֲחֵרוֹן
 בְּנִיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם
 וְהִנֵּכְרִי אֲשֶׁר יָבֹא מֵאֶרֶץ רַחוּקָה
 וְרָאוּ אֶת־מִכּוֹת הָאָרֶץ הַהוּא
 וְאֶת־תַּחֲלָאִיהָ אֲשֶׁר־חָלָה יְהוָה
 בָּהּ: (כב) גִּפְרִית וּמִלְחָ שְׂרָפָה
 כָּל־אֲרָעָה לָא תִּזְדָּרַע וְלֹא תִצְמַח
 וְלֹא־יַעֲלֶה בָּהּ כָּל־עֵשֶׂב
 כְּמִהְפַּכֶת סָדָם וְעַמּוּרָה אֲדָמָה
 וְצַבּוּיִים אֲשֶׁר הִפְךָ יְהוָה בְּאַפּוֹ

תחת צספר והתורה הזאת דצוקים זה צזה לכך אמר הזאת וכאן הטפחא נתונה תחת התורה

השבועה הזאת וחשב⁵ בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בהרהור לבי אני הולך למען להוסיף לו חטאי השגגה על חזדון: יט לא יאבה ה' לסלוח⁶ לו כי אז יחזק הכעס של ה' וחמתו באיש ההוא ודבקו בו כל

5. לשון עתיד (ע"י ר' ההיפוך). 6. 'למשפך' הוא גם תרגום של 'לעזב' (בראשית מר, כב), כי הסליחה היא עזיבת העונש (רמב"ן במדבר יד, יט).

ה"לענה", ולכן תרגם "ראש", חטאין, ו"לענה", זדון (פתשגן). וע' מש"כ לעיל (יט, טו). (יח) מוֹמְתָא: השבועה. "מתברך בלבבו" שאינו מקבל עליו 'שבועת האלה' (ע' מש"כ לעיל פסוק יא). אבל לדעת רמב"ן (פירוש א'), "והיה כשמעו את דברי הָאֱלֹהִים", הכונה, שישמע שהקללות באו על אחרים, "יתברך בלבבו" שאליו לא יגיע ענשם אף כי הולך בשרירות לבו. וַיַּחְשִׁיב: לא תרגם "והתברך" כפשוטו, מפני שאין כאן ברכה, אלא חושב להמלט

מהרעה (עיי' רא"ם). בְּהִרְהוּר: תרגומו "בשרירות" דומה לפירש"י, ודלא כתרגום יונתן בן עוזיאל (וכן פירשו רמב"ן, רבנו בחיי, ועוד), שפירש "בתקוף", בחוזק. אֲנִי אֲזִיל וכו': אני הולך (לשון הווה). כלומר, אני ממשיך ללכת כמקודם, ואין כונת המקרא שדעתו בעתיד ללכת אחרי שרירות לבו. אבל בתיב"ע פירש "אֲלֶךְ" כפשוטו, אֲזִיל. אֲוֹסְפָא וכו': למען להוסיף לו חטאי השוגג על המזיד. כתב רש"י, כונתו, "למען ספות וכו'", אני (הקב"ה) אוסיף לו פורענות על מה שעשה עד הנה בשוגג, והייתי מעביר עליהם, וגורם עתה שאצרפם עם המזיד, ואפרע ממנו הכל (וע"ע שם למה נקראו השוגג והמזיד, רוח וצמאה). וכמכילתא דרשב"י (עמוד 45) "מתוך שרדף (פרעה) אחריהם, גילגל עליו המקום ראשונות ואחרונות, כענין שנאמר, למען ספות הרוה את הצמאה" (ח.י.ח.). כתב הרא"ם, ולפ"ז "ספות" הוא לשון הוספה, לא לשון כלייה (כמו "פן תספּה" (בראשית יט, יז; עיי' באב"ע), אבל לא ידעתי איך תתפרש המלה "למען" לפי הפי' הזה, כי הוא לא יאמר בשרירות לבי אלך בעבור שאוסיף לו פורענות השגגות לפורענות הזדונות. ושם י"ל דה"ק שפעולותיו הן סיבה לי שאוסיף לו פורענות וכו' (ע"כ). ועוד י"ל כמו שכתב הרמב"ן שגם אם האדם גורם לדבר שלא מדעתו שייך לשון "למען" כמו "למען יחרבו ויאשמו" (יחזקאל ו, ו), ורבים כאלה (גור אריה). (יט) מְשַׁפֵּק: [כונתו] "סליחה" פירשו, עזיבת העונש (רמב"ן במדבר יד, יז). ותרגם "סִלַח", שהכונה, "לְסַלַח" (א.מ.). בְּכֵן: ע' מש"כ לעיל (ד, מא). יִתְקַף: דע כי כל לשון עוז ותוקף מתורגמים בארמית בשורש עשן. "להררי עוז" (תהלים ל, ח), תרגומו "לטוריא עשיניא". "כי אתה מעוזי" (תהלים לא, ה), תרגומו, "אנת עושני". "צור עוזי" (תהלים סב, ח), תקוף עושני. ולכן תרגם אונקלוס גם כאן המלה "יַעֲשֵׂן", יתקף (הכתב והקבלה). וַיַּחְמֹתִיהּ: וכ"כ רש"י (איוב

כָּל עַמְמֵיָא עַל מָא עֲבַד יְיָ כְּדִין
 לְאַרְעָא הָדָא מָא תְּקוּף רְגִזָּא
 רַבָּא הָדִין: כו וַיִּמְרוּן עַל
 דְּשִׁבְקוֹ יְת קִימָא דִּי אֱלֹהָא
 דְּאַבְהָתְהוֹן דְּגִזְר עֲמָהוֹן
 בְּאַפְקוּתִיָּה יְתָהוֹן מֵאַרְעָא
 דְּמִצְרַיִם: כה וַאֲזָלוּ וּפְלָחוּ
 לְטַעֲנֵת עַמְמֵיָא וּסְגִידוּ לְהֵן
 דְּחָלוּ דְּלָא יְדַעֲוִינֵן וְלָא אוּטִיבָא
 לְהוֹן: כו וּתְקִיף רְגִזָּא דִּי
 בְּאַרְעָא הָהִיא לְאַיְתָאָה עֲלֵה יְת
 כָּל לְוִיָּא דְּכִתִּיבִין בְּסִפְרָא
 הָדִין: כז וּטְלַטְלִינוּן יְיָ מֵעַל
 אֲרַעְהוֹן בְּרִגְזוֹ וּבְחֻמָּא וּבְתִקְוָה
 רַב וְאַגְלִינוּן לְאַרְע אַחֲרִי
 כִּיּוּמָא הָדִין: כח דְּמִטְמֵרֵן קֳדָם

רש"י

נמצא ספר התורה דבוקים זה לזה
 לפיכך לשון זכר נופל אחרינו
 שהלשון נופל על הספר: (כה) לא
 ידעום. לא ידעו זהם גזירות
 אלהות: ולא חלק להם. לא
 נתנם לחלקם ואונקלוס תרגם "ולא
 אוטיבא להון" לא הטיבו להם שום
 טובה ולשון לא חלק אותו אלוה
 שצחרו להם לא חלק להם שום
 נחלה ושום חלק: (כז) ויתשם
 ה'. כתרגומו "וטלטינון" וכן

וּבְחֻמָּתוֹ: (כג) וַאֲמָרוּ כָּל־הַגּוֹיִם
 עַל־מָה עָשָׂה יְהוָה בְּכָה לְאַרְץ
 הַזֹּאת מָה חֲרִי הָאֵף הַגָּדוֹל
 הַזֶּה: (כד) וַאֲמָרוּ עַל אֲשֶׁר עֲזָבוּ
 אֶת־בְּרִית יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם
 אֲשֶׁר בְּרַת עַמָּם בְּהוֹצִיאוֹ אֹתָם
 מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: (כה) וַיֵּלְכוּ וַיַּעֲבְדוּ
 אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ לָהֶם
 אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא־יִדְעוּם וְלֹא
 חָלַק לָהֶם: (כו) וַיַּחֲרֹאֶף יְהוָה
 בְּאַרְץ הַהִוא לְהַבִּיא עֲלֶיהָ אֶת־
 כָּל־הַקְּלָלָה הַכְּתוּבָה בִּסְפָר
 הַזֶּה: (כז) וַיִּתְּשֵׁם יְהוָה מֵעַל
 אֲדָמָתָם בְּאֵף וּבְחֻמָּה וּבִקְצָף
 גָּדוֹל וַיִּשְׁלַכֵם אֶל־אֶרֶץ אַחֶרֶת
 כַּיּוֹם הַזֶּה: (כח) הַנִּסְתַּרְתָּ לִּיהוָה

"הנני נתשם מעל אדמתם" (ירמיהו י"ז) (כח) הנסתרת לה' אלהינו. ואם תאמרו מה
 צדינו לעשות אתה מעניש את הרצים על ההרורי היחיד שנאמר "פן יש צדק איש וגו'" ואמר

הקלות שכתובות⁷ בספר הזה ומחה ה' את שמו מתחת השמים: כ והבדילו ה' לרעה מכל השבטים של ישראל ככל קלות הברית שכתובות בספר התורה הזה: כא ואמר הדור האחרון בניכם שיקומו מאחריכם וכן עמים שיבוא מארץ רחוקה וראו את מכותיה של הארץ ההיא ואת תחלואיה אשר חלה ה' בה: כב גפרית ומלח תהי יוקדת⁸ כל ארצה לא תזרע ולא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב כמהפכה של סדום ועמורה אדמה וצבויים שהפך ה' בכעסו ובחמתו: כג ואמרו כל העמים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת מה חרי⁹ הכעס הגדול הזה: כד ואמרו על שעזבו את הברית של ה' האלקים של אבותיהם שכרת עמם בהוציאו אותם מהארץ של מצרים: כה וילכו ויעבדו לטעויות העמים וישתחוו להן¹⁰ יראות שלא ידעון ולא הטיבו¹¹

7. תרגם 'דְּכִתִּיבִין' לשון זכר, כיון ש'לְוִטָא' הוא לשון זכר בארמית. 8. ראה ויקרא ו, פסוקים ב ה ו. 9. לשון 'חרון' מתורגם בדרך כלל בלשון 'תקוף' - חוזק (יוצא מן הכלל - שמות טו, ז) לפי שהיא התחזקות ההרגשה. 10. תרגם 'לְהִין' לשון נקבה, בהתאם ל'טַעוֹת עַמֻּמָּא'. 11. רש"י.

ה, ב), ורמב"ן (שם פסוק ג), ש"קנאה" היא כעס. תרגם "אף ה' וקנאתו, כלשון הכתוב (לקמן פסוקים כב, כז) "באפו ובחמתו" (מרפא לשון). ולא תרגם "וקנאתו" כמו "בקנאו את קנאתי" (במדבר כה, יא), "בדקני ית קנאתי" וכדרכו תמיד לתרגם "קנא" כלשון המקרא, וצ"ע (פתשגן). לְוִטָא דְּכִתִּיבִין: לשון רבים, כמו שכתוב "אלות הברית" (פסוק כ), שהמלה "אֱלֹהִים" היא לשון כללית ופרטית. (כא) מְרַעָא דְּאֶמְרַע: החלאים שלה אשר החליא. 'מרע' הוא לשון מחלה (ובמקרא בא "תחלואה" באל"ף תמורת ה"א-רד"ק סה"ש). שכיב מרע, שוכב חולה (עיין פיהמ"ש להרמב"ם פאה ג, ז). וכן בתפילת "יקום פורקן", מכל מרעין בישין, פי', מחלות רעות. (כב) תְּהִי: מלה זו הוספה על ל' המקרא. תְּהִי יִקְדָּא: תהא נשרפת, וכן הוא בתיב"ע. ואינו כלה"כ, שהרי "שרפה" היא שם עצם, דבר הנשרף, כמו "גנבה", "אבדה" (א.ג.). (כג) תְּקוּף: נראה שאין "תקוף" כאן לשון כעס, אלא התחזקות ההרגשה, ע' מש"כ לעיל (ו, טו). (כד) דְּחִלָּין: תרגם "אלהים" לשון יראה. ונקרא הע"ז בשם זה, כי זהו ענין האלהות, מה שהוא ירא מפניו (מהר"ל, נתיבות עולם, יראת ה' פ"א). אבל לעיל בפסוק תרגם "אלהים אחרים", טַעוֹת עַמֻּמָּא, מפני שרצה לגנות את הע"ז, אבל כאן הגנות מפורש בפסוק עצמו, "לא ידעום ולא חלק להם". דְּלָא יִדְעוּנִין: לשון נקבה, כמו המלה 'דחלן', וא"כ הכונה כמו שכתב רש"י כאן, לא ידעו ישראל בע"ז שום גבורת אלהות (ע' לבוש האורה). ויש להוסיף מרש"י לעיל (יג, יז מספרי ראה פז), "אשר לא ידעת אתה ואבתין", דבר זה גנאי גדול הוא לך, שאף הגוים אין מניחין מה שקיבלו ויש להם ידיעה מאבותיהם (משכיל לדוד). ואין פירוש הפסוק שאלהים אחרים לא ידעו

המשך מעמוד ז

רש"י מפרש כמצופה ש"את אֲשֶׁר" משמע 'עם אשר', וכותב בד"ה וְאֵת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹּה – "ואף עם דורות העתידים להיות". דקדק רש"י לומר "להיות" ולא 'להיוולד' כדי לכלול גם גרים שעתידים להתגייר, שגם עמם נכרתה הברית. שכן שנוי בברייתא שבועות לט, א: "כִּי אֵת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה" – אין לי אלא אותן העומדין על הר סיני. דורות הבאים וגרים העתידין להתגייר מניין? תלמוד לומר, 'וְאֵת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה'. כולנו מושבעים ועומדים "מהר סיני" (יומא עג, ב) ומן הברית בערבות מואב שכפלה את ברית סיני. כיצד? לפי מדרש תנחומא (נצבים ג, ובקירוב יתרו יא): "וְלֹא אֶתְכֶם לְבִדְכֶם" אלא אף הדורות העתידין לבוא היו שם באותה שעה... אמר רבי אבהו בשם ר' שמואל בר נחמני, למה כתיב 'כִּי אֵת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עִמָּנוּ עַדְמָד', '[אילו] אֵת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה עִמָּנוּ' [לא כתוב בו 'עומד']? לפי שהנשמות היו שם ועדיין גוף לא נברא, לכך לא כתיב בהן עמידה. ועל הגרים בשבת קמו, א, "אף על גב דאינהו לא הוו מזלייהו הוו".

כך למדרשו. ולפשוטו אף שאדם פרטי אינו מחייב את בנו, רשאי קהל שלם מוגדר לקיים ולקבל "עֲלֵיהֶם וְעַל זֶרְעָם וְעַל כָּל הַנִּלְוִים עֲלֵיהֶם" כלשון מגילת אסתר ט, כז. כן עשו היהודים בימי אחשוורוש, ולפניהם בימי יהושע אמרו "הָעַם אֶל יְהוֹשֻׁעַ אֵת ה' אֱלֹהֵינוּ נַעֲבֹד וּבִקְלוֹ נִשְׁמָע, וַיִּכְרַת יְהוֹשֻׁעַ בְּרִית לָעָם בַּיּוֹם הַהוּא" (יהושע כד, כד–כה), ואחריהם שבי ציון בראשות עזרא הכהן כרתו אמנה ובאו "בְּאֵלֶּה וּבִשְׁבוּעָה לְלַכֵּת בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נָתַן בְּיַד מֹשֶׁה עֶבֶד הָאֱלֹהִים וּלְשִׁמּוֹר וּלְעֲשׂוֹת אֵת כָּל מִצְוֹת ה' אֲדֹנָינוּ וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקָּיו" (נחמיה י, ל). אבות משפחות הכהונה החליפו את זכויות המשמרות ביניהם, ככתוב, "חֶלֶק כְּחֶלֶק יֵאָכְלוּ לְבֵד מִמִּכְרֵיוֹ עַל הָאֲבוֹת" (דברים יח, ח; ראה סוכה נו, א). "וְלֹא הָפֹס בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (את הגבעונים) כִּי נִשְׁבָּעוּ לָהֶם נְשִׂאֵי הָעֵדָה בַּה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (יהושע ט, יח). "עשרה תנאין התנה יהושע" שעל מנתם "הנחיל יהושע לישראל את הארץ" (בבא קמא פ, ב – פא, ב). "וְהַגּוֹרְלוֹת הִפְלֵנוּ עַל קָרְבָּן הָעֲצִים הַפְּהִנִים הַלּוּיִם וְהָעָם לְהֵבִיא לְבֵית אֱלֹהֵינוּ לְבֵית אֲבֹתֵינוּ לְעֵתִים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְּשָׁנָה" (נחמיה י, לה), ש"כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה, ועמדו אלו (המשפחות המנויות במשנה תענית כו, א) והתנדבו משלהם. וכך התנו נביאים שביניהן, שאפילו לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהן" (בריייתא שם כח, א). "רשאין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן" (בבא בתרא ח, ב, ובהרחבה בתוספתא לבבא מציעא פרק יא). ואפילו איגוד טבחי העיר או צבעים ונחתומים וספנים מתנים

ביניהם והסכמתם מחייבת גם את שיתוספּו למקצועם (ע"פ גמרא שם ותוספתא שם), "שכל חבורה שהם בני ענין אחד הרי [הם] כעיר בפני עצמה", ו"דבר ברור הוא שהציבור רשאים לגדור ולתקן תקנות ולעשות הסכמות כפי מה שיראה בעיניהם, והרי הוא קיים כדין התורה" (שו"ת רשב"א ד, קפה). אב לכולם קבלת התורה.

יש שתי דרכים להבין את תוקף קבלת הקהל על הבאים. אפשר שהיא חלה לא על אישים אלא על הציבור כישות קיבוצית, ואם אמנם "דור הלך ודור בא" (קהלת א, ד), הציבור לעולם עומד. לפיכך אין בין נמצאים היום לנמצאים מחר. ומאלו תעלה עוד תשובה לשאלה מדוע בתוכחות ודברי הברית לא הוזכרו בביאור גמול ועונש לעולם הבא. כי נועדו התוכחות להיות "אַלֶּה" להשבעת הציבור עם "העתידיים להיות", ורק ייעודי העולם הזה, מלחמה ושלוש או רעב ושובע, אורעים לציבור יחדיו, בעוד לעולם הבא "כל אחד ואחד נכוה מחופתו של חבירו" (בבא בתרא עה, א).

או שמא חלה קבלת הקהל על אישיהם, אבל מפני שציבור הם יכולים הם ומוטל עליהם לדאוג בתקנותיהם לא בלבד לטובת עצמם אלא גם לחבריהם שלא שותפו בהסכמה, אם מפני שנעדרו בשעתה, אם שטרם נבראו, ו"זכין לאדם שלא בפניו" (עירובין מו, ב). ואף שכרוכה חובה עם הזכות, כגון ויתור שכופה התקנה או קנס שהיא גובה מן המפר אותה, "הפקר בית דין" או הקהל "הפקר" (יבמות פט, ב; ראה תשובות הגאונים שערי צדק ד, ד, טז; ריטב"א בבא בתרא ט, א, ומאירי שם ח, ב; מרדכי בבא בתרא תפ; שולחן ערוך חו"מ ב, א). אין אדם נולד יחיד בעולמו ולא ראשון, וכמו שהוא יורש נכסים שצברו אבותיו ונהנה מעמל הבאים לפניו ומכל התשתיות שהכינו, כך הוא יורש את תקנותיהם שתיקנו בעבורם ובעבורו.

על "ולהסיע על קיצתן" כותב רש"י, "לקנוס את העובר על קיצת דבריהם ולהסיעם מדת דין תורה" (בבא בתרא ח, ב). אם הנוסח תקין, להסיע הוא כנראה שם הפועל. מתנים על הסעת קיצתם, כלומר לקנוס את שיסיע את הקיצה. ומאן יסיעה? "מדת דין תורה", שיליו עליה שאינה כדת בעוד היא דין תורה באמת. קדמונים הסיעו את לשון רש"י לכוונה אחרת. ריטב"א: "[מתנים] שיסיעוהו מדין תורה, או מממונו, או מן העיר" (שם). ונימוקי יוסף: "שיש להם רשות לקנוס שלא מדין תורה" (שם ו, ב, בדפי הרי"ף). הקנס עצמו הפך הסעה והתרחקות מדין תורה, מפני שבני העיר קבעוהו ואינו הלכה בישראל. (אולי מהרגשה שהפירוש חלוש מוסיף ריטב"א, כבשפה רפה שלא לדחות במפגיע את המסור מרש"י, שקנס מסייע את הנקנס גם במובן

הפרדתו מממונו או גירושו מן העיר.) תקנות בני העיר הן לרש"י דין תורה כאשר לראשונים אחרים הן הפכו.

הסכמות בני העיר או איגוד מקצועי שרירה רק "היבא דליכא אדם חשוב, אבל היבא דאיכא אדם חשוב לאו כל כמינייהו (אין בסמכותם) דמתנו" (בבא בתרא ט, א). משמע בספר המקח והממכר לרב האי גאון, שער ס, שהיכן שיש חכם הכל תלוי בו. ויותר מבואר ברמב"ם הל' מכירה יד, יא: "במה דברים אמורים במדינה שאין בה חכם חשוב לתקן מעשה המדינה ולהצליח דרכי יושביה. אבל אם יש בה אדם חכם חשוב אין התנאי שלהן מועיל כלום ואין יכולין לענוש ולהפסיד על מי שלא קיבל התנאי, אלא אם כן התנה עמהם ועשו מדעת החכם." ואילו לרמב"ן (שם) התקנה היא לעולם של האיגוד, אלא שבמקומו של חכם יש ליטול רשות ממנו, שמא תסב התקנה הפסד לשאר בני העיר (מסתבר שלרמב"ן לא סויגו אלא תקנות אנשי מקצוע, אבל בני העיר מתקנים כרצונם אפילו בפני חכם). ובריטב"א: "אבל איכא אדם חשוב בעיר אין להם רשות לעשות שום תנאי זולתו, או מפני כבודו או כדי שיראה שיעשו כראוי ושאין בו הפסד לבני העיר" (שם; ראה גם לשון רשב"א בתשובה הנזכרת). יש לפלפל שאם קבלות ציבור הן עיצוב ישותו, הינן מעין דין תורה, שכל מהות כל ציבור בישראל הוא צורת עמידתו לפני ה' וחלקו בתורתו, ותקנת הציבור היא מיטוב העמידה. צריכה התקנה לחכם כמו שציוותה התורה דרך כלל, "שְׁאַל אֲבִיךָ וַיְגִדְךָ וְקִנְיֶיךָ וַיֹּאמְרוּ לְךָ" (דברים לב, ז; ראה שבת כג, א). אך אם תקפות הקבלות על האישים שהתקבצו, בגין תועלת להם ולאישים שיתווספו לקיבוצם מחר, יחליטו הם מה תועלתם ורצונם, ואין להחלטה חפיפה עם דין תורה.

יתכן שאונקלוס נוטה להבנה השנייה. מילת היחס 'אֵת' קרובה ל'אֵל' ומופיעה לפעמים תמורתה, כמו "יֵרֵד אוֹתוֹ" (מלכים ב א, טו) שמשמעו 'אליו'. היא מובילה פועל יוצא אל מושאו. גם כשתופיע בהוראת 'עם', היא לא תאחד לגמרי את פלוני ואלמוני, אלא תורה שהאמור בפלוני מובל אף אל אלמוני ופושט לו. תחילת הברית "אֲתָכֶם לְבִדְכֶם", "עמכון" באיחוד מלא, שאתם המקבילים אותה. אבל "אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם" הלא אינו, כאמור, "עִמָּנוּ" במחיצתנו, ובכל זאת תיכרת הברית ותגיע, בתיווך הנמצאים, "ית מן דליתוהי הכא". להשוות את צלעי המשפט תרגם אונקלוס גם "אֵת אֲשֶׁר יִשְׁנֹה פֹה", "ית מן דאיתוהי הכא".

ובשבת פח, א: "'וַיִּתְּצֻבּוּ בְּתַחֲתִית הָהָר' (שמות יט, יז) – אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא, מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית ואמר להם, אם

אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב, מכאן מודעא רבה לאורייתא. אמר רבא, אף על פי כן הדור קבלוה בימי אחשוורוש, דכתיב, "קִיְמוּ וְקִבְּלוּ הַיְּהוּדִים" (אסתר ט, כז) – קיימו מה שקיבלו כבר. תוספות ד"ה מודעא נתקשו שהרי חזרו וקיבלו את התורה בערבות מואב ובהרים גריזים ועיבל בלי שנכפה הר עליהם, והשיב ר"ת שכיון שגם קבלות אלה "על פי הדיבור היו" הן נחשבו "כבעל כרחם". לפי הצידוד שקבלה מחייבת את הדורות הבאים משום שאבותיהם קיבלוה כנציגי הבנים ולטובתם, ניתן אולי להוסיף שכפיית ההר הוכיחה שלא כנגד הטבה קיבלו ישראל את התורה מעיקרה. ואף שחזרו וקיבלוה בלי מכריח בערבות מואב, שמא גם אז קיבלוה מאמיתתה ולהכניס ראשם בעול אדון העולם. עדיין ייטען אפוא שראשונים לא קיבלו את התורה כזכייה כדי לזכות לאחרונים שלא בפניהם, ומכאן מודעא רבה לנו היום אם לא לאבותינו מקדם. אבל בימי אחשוורוש שבו וקבלוה "מאהבת הנס שנעשה להם" (רש"י לשבת שם ד"ה בימי), משום הטובה השלמה שירדה עמה, משהוברר ש"אף גם זאת בהיותם בארץ איביהם", גולים מארץ זבת חלב ודבש, "לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם" (ויקרא כו, מד), והקב"ה מצילנו מיד העומדים עלינו. אז זכו אבותינו ומגו דזכו לנפשיהו זכו נמי לדידן.

לא א ואזל משה ומליל ית
פתגמא האלין עם כל ישראל:
ב ואמר להון בר מאה ועסרין
שנין אנא יומא דין לית אנא
יביל עוד למפק ולמיעל ויי
אמר לי לא תעבר ית ירדנא
הדין: ג יי אלהך הוא עבר
קדמך הוא ישיצי ית עממא
האלין מן קדמך ותירתגון
יהושע הוא עבר קדמך כמא
דמליל יי: [שני] ד ויעביד יי
להון כמא דעבד לסיחון ולעוג
מלכי אמורא ולארעהון
דשיצי יתהון: ה וימסגון יי
קדמכון ותעבדון להון ככל
תפקידתא דפקידית יתכון:
ו תקפו ועילמו לא תדחלון ולא

רש"י

(א) וילך משה וגו'. (ב) לא
אובל עוד לצאת ולבוא. יכול
שתשש כמו תלמוד לומר "לא
כהתה עינו ולא נס לחה" חלל מהו
לא אובל איני רשאי שנטלה
ממני הרשות ונתנה ליהושע: וד'
אמר אלי. זה פירוש לא אובל
עוד לצאת ולבוא לפי שה'
אמר אלי: אנכי היום. היום
מלאו ימי ושנותי ביום זה נולדתי
וביום זה אמות (ר"ה י"א): ד"א

לצאת ולבוא. דדברי תורה מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעיינות החכמה (סוטה י"ג):

וילך משה וידבר את-
הדברים האלה אל-כל-ישראל:
(ב) ויאמר אלהם בן-מאה^ו
ועשרים שנה אנכי היום לא-
אוכל עוד לצאת ולבוא ויהוה
אמר אלי לא תעבר את-הירדן
הזה: (ג) יהוה אלהיך הוא |
עבר לפניך הוא-ישמיד את-
הגוים האלה מלפניך וירשתם
יהושע הוא עבר לפניך כאשר
דבר יהוה: שני (ד) ועשה יהוה
להם כאשר עשה לסיחון ולעוג
מלכי האמרי ולארצם אשר
השמיד אתם: (ה) ונתנם יהוה
לפניכם ועשיתם להם ככל-
המצוה אשר צויתי אתכם:
(ו) חזקו ואמצו אל-תיראו ואל-

לא א וילך משה וידבר את הדברים האלה עם כל ישראל: ב ויאמר להם בן מאה ועשרים שנים אנכי יום זה אין אני יכול עוד לצאת ולהכנס וה' אמר לי לא תעבור את הירדן הזה: ג ה' אלקיך הוא עובר לפניך הוא ישמיד את העמים האלה מלפניך וירשתם יהושע הוא עובר לפניך כמו שדיבר ה': [שני ד ועשה ה' להם כמו שעשה לסיחון ולעוג מלכי האמורי ולארצם שהשמיד אותם: ה ונתנם¹ ה' לפניכם ועשיתם להם ככל המצוה שצויתי אתכם: ו חזקו ואמצו אל תיראו ואל

1. בלשון מסירה מתרגם בדרך כלל לשונות נתינה שבמקרא. ואמנם מצינו גם בלשון ק לשון מסירה (במדבר לא, ה טו).

לא (ב) לית אנא יכיל: אונקלוס פירש לנו, שאמנם "לא אוכל" משמע לשון עתיד, אבל הכונה, אינני יכול. ותרגם לשון המקרא "לא", כאילו היה כתוב אין, אינני יכול (נפש הגר). ופירש"י שהכונה, איני רשאי. אבל אם זו היתה דעת אונק' היה לו לתרגם "לית לי רשו" כמו שתרגם אצל בלעם "לא אוכל לעבור את פי ה'" (במדבר כב, יח). (ביאורי אונקלוס). ונראה שמפרש כפשוטו, וכן דרשו חז"ל בסוטה (יג:), מלשון אי יכולת ממש. ופי' המהרש"א (ד"ה אילימא) שלא נראה להם לפרש "לא אוכל" איני רשאי, והמשך הפסוק "וה' אמר אלי" פירושו, לפי שה' אמר אלי לא תעבור גו', שלא מצינו ו' (במלה "ויי") משמש בהוראה זו, עיין רא"ם (מ.א.ל.). (ג) הוא עבר קדמך: דעת הרמב"ם (מ"נ א, כז) שאונקלוס מרחיק לשונות של

תנועה מהקב"ה כיון שמורים על הגשמה. והקשה הרמב"ן (בראשית מו, א), לפי"ז איך תרגם אונקלוס "הוא עבר קדמך", ולא תרגם 'מימריה' (ע"כ). וע' מש"כ לק' (פסוק ו). ואין לומר שאין נופל אצל 'מאמר', לשון המקרא "עובר", שהרי מצאנו

חידושי התרגום

וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל. ויאמר אלהם, בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, לא אוכל עוד לצאת ולבוא, וה' אמר אלי לא תעבור את הירדן הזה (דברים לא, א-ב).

אונקלוס מתרגם את "לא אוכל", "לית אנא יכיל". ראה ב'מעט צרי' שהתרגום חולק על רש"י, המפרש לעומתו: "לא אוכל עוד לצאת ולבוא – יכול שתשש כחו, תלמוד לומר 'לא כהתה עינו ולא נס לחה' (דברים לד, ז). אלא מהו לא אוכל? איני רשאי, שניטלה ממני הרשות וניתנה ליהושע... דבר אחר, לצאת ולבוא בדברי תורה. מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעיינות החכמה." (קיימים מספר נוסחים כאן ברש"י נבדלים בסדר דבריו. העתקנו לפי הנוסח שכנראה היה לפני רבי עובדיה מברטנורה ורבי אליהו מזרחי).

תתברון מן קדמיהון ארי יי
אלהך מימריה מדבר קדמך לא
ישבקנך ולא ירחקנך: (ס)
[שלישי (חמישי כשהן מחוברין)] ז וקרא
משה ליהושע ואמר ליה לעיני
כל ישראל תקף ועילם ארי את
תיעול עם עמא הדין לארעא
דקיים יי לאבהתהון למתן
להון ואת תחסננה להון: ח ויי
הוא מדבר קדמך מימריה יהי
בסעדר לא ישבקנך ולא
ירחקנך לא תדחל ולא תתבר:
ט וכתב משה ית אורייתא הדא
ויקבה לכהניא בני לוי דנטלין
ית ארון קימא דיין ולכל סבי
ישראל: [רביעין] י ופקיד משה

רש"י

(ו) לא ירפך. לא יתן לך רפיון
להיות נעזב ממנו: (ז) כי אתה
תבוא את העם הזה. "ארי
את תיעול עם עמא הדין" משה
אמר לו ליהושע זקנים שצדור יהיו
עמך הכל לפי דעתן וענתן חזל
הקצ"ה אמר ליהושע "כי אתה
תצא את בני ישראל אל הארץ אשר
נשבעתי להם" תצא על כרחם הכל
תלוי כך טול מקל והך על קדקדן
דצר אחד לדור ולא שני דצרים לדור
(סנהדרין מ'): (ט) ויכתוב משה

תערצו מפניהם כי | יהוה
אלהיך הוא ההלך עמך לא
ירפך ולא יעזבך: ש (חמישי
כשהן מחוברין) (י) ויקרא משה
ליהושע ויאמר אליו לעיני כל-
ישראל חזק ואמץ כי אתה
תבוא את העם הזה אל הארץ
אשר נשבע יהוה לאבתם לתת
להם ואתה תנחילנה אותם:
(ח) ויהוה הוא | ההלך לפניך
הוא יהיה עמך לא ירפך ולא
יעזבך לא תירא ולא תחת:
(ט) ויכתב משה את התורה
הזאת ויתנה אל הכהנים בני
לוי הנשאים את ארון ברית
יהוה ואל כל זקני ישראל: רביעי
(י) ויצו משה אותם לאמר מקץ

וגו' ויתנה. כשנגמרה כולה נתנה לבני שצטו: (י) מקץ שבע שנים. בשנה ראשונה של

תַּשְׁבְּרוּ מַפְנִיָּהם כִּי ד' אֱלֹקֶיךָ
מֵאֲמָרוֹ מִנְהִיג² לִפְנֵיךָ לֹא יַעֲזֹב
וְלֹא יִרְחֹק: (ס) [שלישי (חמישי כשהן
מחוברין)] ז ויקרא משה ליהושע
ויאמר לו לעיני כל ישראל חזק
ואמץ כי אתה תכנס עם העם הזה

2. ראה בראשית לא, יח ועוד.

לשון 'הילוך' אצל "מאמר" במקרא, כגון
"וישמעו את קול ה' אלקים מתהלך בגן"
(בראשית ג, ח), ועוד. (ו) וְלֹא תִתְּבָרוּן:
תשברו, ע' מש"כ (א, כט). וב"העמק דבר",
(נצי"ב), פירש, שהכונה, שבירת הגדוד,
שמוסרים עצמם ביד האויב. והזהיר לישראל
שאפילו יראו שאיזה גדוד הוא במעמד רע,
מ"מ בשום אופן לא ימסרו עצמם לידי אויב,

ויהיו בטוחים שבסוף ינצחו. מִיִּמְרִיָּה: צ"ע, הרי לקמן (פסוק ח), בלשון דומה,
לא תרגם בהוספת המלה 'מימריה' (ע' מ.ל.). וכן לעיל (פסוק ג), לא הוסיפו. וכבר
כתב הרמב"ן (ברא' מו, א), שמה שמוסיף אונקלוס המלה "מימרא" הוא מטעם סוד
הידוע למשכילים, שהרי יש שיוסיף מלה זו אפילו במקום שאין לו ענין נגלה, כגון
בבראשית לא, מט; ועוד. מִדְּבָר: מנהיג. תרגם "ההלך" כמו, "המוליך", ע'
מש"כ לעיל (א, ל). קִדְּמָה: תרגם "עֲמָה" כאן, כלשון המקרא הדומה לקמן (פסוק
ח), שכתוב, "לִפְנֵיךָ". ועיין מש"כ לעיל (כ, ד). יִשְׁבְּקֶנָךְ: יעזבך. וכן פירש"י, שלא
תהיה נעזב ממנו. ואף שבכל מקום תרגום של "עזב" הוא 'שבק', לא תרגם
"יעזבך" שבהמשך הפסוק, 'ישבקינך'. ואולי מטעם ש"יִרְחֹקֶנָךְ" שבהמשך
תרגומו, הוא פחות מעזיבה, ותרגם באופן של, לא זו אף זו (ביאורי אונקלוס). וביאורי
המלים משתנים לפי המלים הסמוכות להן (ע' רש"י ויקרא כב, כ ד"ה ילפת). *
(ז) וַיֵּצֵא: כתב רש"י (סוטה יב: ד"ה שהלכה) שנקראת הנערה "עלמה" שכל כוחה
עליה כמו "חזק ואמץ" שתרגומו, "תקיף ועלם" (ע"כ). עַם: תרגם "את" ("את

חידושי התרגום

דברי רש"י מיוסדים על סוטה יג, ב, ושם גם מקורו לקושיה מן "לא כִּהְתָּה
עינו וְלֹא נָס לַחֲה". אונקלוס שהבין את "לא אוכל" כפשוטו, מחמת זיקנה ולא
משום העדר רשות, ישיב אולי שעל אף שלא דעך משה כמצופה ל"בן מאה
וְעֹשְׂרִים שָׁנָה", בכל זאת נזרקה בו זיקנה דיה לעכבו מלהנהיג עם עצום ורב, כל
שכן מלכבוש להם דרך בארץ אויב. מה עוד שלא ראוי היה שיחזיק בשלטון עד
שייחלש לגמרי, וטוב עשה לפרוש בעודו בכוח, "עַד אֲשֶׁר לֹא תִחְשַׁף הַשְּׁמֶשׁ
וְהָאֹר וְהַיָּרִיחַ וְהַכּוֹכָבִים" (קהלת יב, ב). או שמא "לא כִּהְתָּה עֵינֹו וְלֹא נָס לַחֲה" רק
בנס, ואין סומכים עליו.

יִתְּהוֹן לְמִימַר מִסּוּף שֶׁבַע
 שָׁנִין בְּזִמְן שִׁתָּא דְשִׁמְטָתָא
 בְּחֻגָּא דְמַטְלִיא: יא בְּמִיתִי
 כָּל יִשְׂרָאֵל לְאַתְחֻזָּא קָדָם יי
 אֱלֹהֶךָ בְּאַתְרָא דִּיתְרַעִי תִּקְרִי
 ית אוריתא דְדָא קָדָם כָּל
 יִשְׂרָאֵל וְתִשְׁמַעְנֻן: יב כְּנִישׁ
 ית עֲמָא גְבַרְיָא וְנִשְׂיָא וְטַפְלָא
 וְגִיּוּרָךְ דְּבִקְרוּךְ בְּדִיל דִּישְׁמַעֻן
 וּבְדִיל דִּיִּלְפוּן וִידַחֲלוּן קָדָם
 יי אֱלֹהֵכוֹן וְיִטְרוּן לְמַעַבְד
 ית כָּל פְּתֻגְמֵי אוריתא דְדָא:
 יג וּבְנִיהוֹן דְּלֹא יָדְעוּ יִשְׁמַעֻן
 וְיִילְפוּן לְמַדְחַל קָדָם יי
 אֱלֹהֵכוֹן כָּל יוֹמִיא דְאַתּוֹן
 כְּנִימִין עַל אֲרַעָא דְאַתּוֹן עֲבָרִין
 ית יִרְדְּנָא לְתַמּוֹן לְמִירְתָּהּ:
 (פ) [חמישי (שישי כשהן מחוברין)]

רש"י

שמטה שהיא השנה השמינית ולמה
 קורא אותה שנת השמטה
 שעדין שציעית נוהגת צה בקציר
 של שציעית היוצא למוצאי
 שציעית: (יא) תקרא את
 התורה הזאת. המלך היה
 קורא מתחלת "אלה הדברים"
 כדאיתא במסכת סוטה (דף
 מ"א) על צימה של עץ שהיו
 עושין בעזרה: (יב) האנשים.
 לתת שכר למציאיהם (תנינה ג')

א | שֶׁבַע שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנַת
 הַשְּׁמִטָּה בְּחֻג הַסְּכּוֹת: (יא) בְּבֹא
 כָּל־יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת־פְּנֵי
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר
 יבְּחַר תִּקְרָא אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת
 גַּגְד כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּאֻזְנֵיהֶם:
 (יב) הַקֹּהֵל אֶת־הָעָם הָאֲנָשִׁים
 וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְהַגֵּר אֲשֶׁר
 בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן
 יִלְמְדוּ וִירְאוּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
 וְיִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי
 הַתּוֹרָה הַזֹּאת: (יג) וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר
 לֹא־יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וּלְמַדּוּ לִירְאָה
 אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם כָּל־הַיָּמִים
 אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל־הָאָדָמָה
 אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן
 שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ: פ חמישי (שישי כשהן

ללמוד: והנשים. לשמוע: והטף. למה צאו

לארץ שנשבע ה' לאבותם לתת להם ואתה ננחילנה להם: ה' וה' הוא מנהיג לפניך מאמרו יהיה בעזרך³ לא יעזבך ולא ירחקך לא תירא ולא תִשָּׁבֶר: ט ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה לכהנים בני לוי שנושאים את ארון ברית של ה' ולכל זקני ישראל: [רביעין] ויצו משה אותם לאמר מִסּוּף שבע שנים

3. ראה שמות יח, ד ועוד.

העם" בהוראת עֵם. ע' מש"כ לעיל (ה, ג). עֵם עֲמָא הִדִּין: [כוננתו] זקנים שבדור יהיו עמך, הכל לפי דעתן ועצתן (רש"י מסנהדרין ח). שהמלה "תבוא" היא במשקל קל (והוסיף שם רש"י, משמע גם אתה כאחד מהם), דלא כמאמר ה' (לקמן פסוק כג) "תביא", כמש"כ רש"י (כאן). הִהוּן: וכן "ינחילנה את ישראל" (לעיל א, לח), תרגם, 'לישראל' (לא "ית ישראל"), וכן לעיל (כא, טז) תרגם, 'לבנוהי'. אבל לעיל (ג, כח) "והוא ינחיל אותם", תרגם, 'יתהון'. וכן עוד (לעיל יב, י), וצ"ע. (ח) מִדְּבָר: מנהיג. צ"ע שלא תרגם את האות ה"א שבמלה "ההלך". מִימְרֵיהֶּ יְהִי בְּסַעֲדָה: וכן תרגם "והנה אנכי עמך" שכתוב אצל יעקב אבינו (בראשית כח, טו). ופירש (שם) רבנו בחיי, אבל אצל משה רבנו (שמות ג, יב), תרגם (גירסתו, וגירסת רמב"ן), 'יהי מימרי עֲמָךְ', מפני שנתנבא בשם המיוחד משא"כ יעקב אבינו שמדרגתו היתה באל שדי (ע"ש עוד). ולפי דבריו צריך לפרש גם כאן אצל יהושע, שתרגם אונקלוס "בסעדך", שמדרגתו לא היתה בשם המיוחד. תִּתְּבֶר: תִּשָּׁבֶר. ע' מש"כ לעיל (א, כא). (י) מִסּוּף: כדעת חז"ל (ספרי ראה קיא). "כל לשון קץ, סוף הוא" (רש"י בראשית מא, א), ואינו לשון קצה (רא"ם שם). ודלא כדעת האב"ע שפי' "מקץ" בהתחלת השנה [וטעמו עיין ברמב"ן לעיל טו, א, שלדעת המדקדקים כולם, הראש והסוף יקראו קצה, שכל דבר יש לו שני קצוות, וכענין שכ' "מן הקצה אל הקצה" (שמות כו, כח) וכו']. בְּזִמְנֵן: וכ"כ רמב"ן

חידושי התרגום

מסתבר שאפילו רש"י לא פירש את שפירש מפני שאלת הזיקנה, אלא הוא בא ליישב קושיה סמויה קשה ממנה. והיא, מה פשר "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה"? מאן הלך ולאן, הלא מראש הספר עומד משה ומדבר "דְּבָרִים" "אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" (דברים א, א). אבן עזרא, רמב"ן, וחזקוני מסבירים כולם בסגנון דומה שעם פיזור האספה הכללית הלך משה ממקומו אל השבטים במחנותיהם לדבר אליהם דברי פרידה. אפשר שרש"י דחה את הסברם כיון שתיאור נאומו של משה פה, "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל", מקביל לגמרי אל שם, "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל", ומשמע אפוא שמדובר באותו מעמד.

והנה בשמואל ב טו, כד, תוך סיפור בריחת דוד ונאמניו מירושלים מפני אבשלום: "וְהָיָה גַם צָדוֹק וְכָל הַלְוִיִּים אִתּוֹ נִשְׁאִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים, וַיֵּצְקוּ (=וַיִּצְיִגּוּ; העמידו) אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים, וַיַּעַל אֲבִיתָר, עַד תָּם כָּל הָעָם לַעֲבוֹר מִן הָעִיר". "וַיַּעַל אֲבִיתָר" משמעו 'הלך' או הסתלק, מעין "וַיַּעֲלֶה מִן הָאָרֶץ" (שמות א, י), ובא להסביר מדוע צדוק הוא שנשא את הארון בראש "כָּל הַלְוִיִּים" ולא אביתר אביו שהיה עד אז הכהן הגדול. לאן ולמה הסתלק אביתר? כותב רש"י על אתר, "אותו היום נסתלק מן הכהונה, ששאל באורים ותומים ולא נענה, ונכנס צדוק תחתיו. וכן שנינו בסדר עולם ובסדר יומא" (עג, ב; רש"י מזכיר את המאורע גם בברכות ד, א, ד"ה ואביתר). מעתה יתפרש וַיַּלֵּךְ מֹשֶׁה כְּמוֹ "וַיַּעַל אֲבִיתָר", שהסתלק או סולק מגדולתו.

לכן הראה רש"י שלא תשש כוחו של משה, אלא "ניטלה ממנו" הרשות וניתנה ליהושע, או "נסתמו ממנו מעיינות... חכמה", ממש ככל הקורה את אביתר, אשר הועבר ממשרתו מפני בנו ושלא נענה באורים ותומים. "הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" שדיבר משה היו לפיכך התנצלות מדוע "וַיַּלֵּךְ".

אולי לכן פותח רש"י בדיבור, "וַיַּלֵּךְ מֹשֶׁה – וגו'", הנראה ריק מתוכן, מפני שאליו יתקשר אל נכון כל המשך הפירוש. אולם בלאו הכי יש אומרים שדרך רש"י לשלב בפירושו את התיבות הראשונות של כל סדר, אמנם בדילוג על התחלות מעין "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה" היכן שבאו ללא פירוש (כגון שמות יב, א; ויקרא כא, א; ובדומה שמות כה, א, ועוד).

ולולי דבריו, ואולי לדעת אונקלוס, הוראת "וַיַּלֵּךְ" היא 'המשיך', כמו וַיִּסַּע אֲבָרָם הַלּוֹךְ וְנִסּוּעַ הַנֶּגְבָה (בראשית יב, ט), או וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מְאֹד (שמות יט, יט), ועוד. לאמור שאחר שסיים משה בפרשת נצבים את משנה תורה ומוסרי ה', המשיך לדבר אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל דברים אחרים, דברי עצמו יאים לפרידה, פיוס והצגת יהושע מחליפו והתראה שירית וברכות. ראה ר"י בכור שור.

מעט צרי - מילואים

כלשון אחיזה ("והחזיקי את ירך בו" בראשית כא, יח; עיין רש"י שמות ד, ד ד"ה ויחזק בו). וכמו כן השורש "רפה" שהוא ההיפך, גם משמש לשני הענינים. כמו שמצינו "החזק הוא הרפה" (במדבר יג, יח), וגם "הרף ממני" (לעיל ט, יד). אבל בלשון הארמי אינו כן, אלא "רפה" הראשון מתרגם בלשון חלש, "החזק הוא הרפה" תרגמו, התקיף הוא אם חלש, "ורפה" השני מתרגם בלשון שבק, כמו שתרגם כאן (לחם ושמלה).

ו) חֲזָקוּ וְאַמְצוּ אֶל־תִּירְאוֹ וְאַל־תַּעֲרֹצוּ מִפְּנֵיהֶם כִּי | יִי אֱלֹהֶיךָ הוּא הַהֹלֵךְ עִמָּךְ לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יַעֲזֹבֶךָ: תִּקְפוּ וְעִלְמוּ לֹא תִדָּחֲלוּ וְלֹא תִתְבָּרוּ מִן קִדְמִיהוֹן אֲרִי יִי אֱלֹהֶךָ מִימְרֵיהָ מְדַבֵּר קִדְמָךְ לֹא יִשְׁבָּקְנֶךָ וְלֹא יִרְחָקְנֶךָ:

יִשְׁבָּקְנֶךָ: יעזוב. וכן פירש"י, שלא תהיה נעזב ממנו. השורש "חזק" בלה"ק משמש כלשון חוזק ואומץ וגם